

дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А.В. Шумейкіна. – К., 2007. – 20 с.

13. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // The Philosophical Review. – Vol. 66. – №.2. (Apr., 1957). – P. 143–160.

Овчинникова И.И. *Многозначность как объективное основание многомерной семантической типологии глагольных значений.* В статье осуществлен анализ глаголов действия украинского языка с позиций их многозначности и соотношенности с категорией способа (рода) глагольного действия; выявлена способность глаголов действия к функционированию в рамках разных лексико-семантических групп в связи с семантическими, морфологическими и синтаксическими показателями; определено принцип создания многомерной типологии глагольных значений.

Ключевые слова: глагол, значение, вид, способ глагольного действия, типология.

Ovchynnikova I.I. *Ambiguity as objective reason of semantic multidimensional typology of verbal meanings.* Verbs of action in the Ukrainian language from the point of view of meaningful variety and species correlation are analysed in article; the ability of verbs to combine pair and non-pair specific meanings within the lexical and the semantic paradigm.

Key words: verbs, lexical meaning, type, verbal action, typology.

Олекса Г. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ДІЄСЛОВА В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ ГРУПІ

У статті досліджується семантична структура дієслова в лексико-семантичній групі, при цьому аналізуються останні дослідження в галузі лексичної семантики, систематизуються семантико-кореляційні характеристики дієслів.

Ключові слова: синонімія, антонімія, семантика.

У найбільш чіткій формі зумовленість значення знака відношенням, в яких цей знак знаходиться з іншими знаками в

системі, була сформульована Ф. де Соссюром. Він впровадив термін «значущість» спеціально для позначення місця знака в системі – місця, яке визначається диференційно, на основі протиставленості знака іншим знакам. При цьому підкреслювалось, що значення і значущість – не синоніми. Значення виявляється позитивно – це інформація, яка утворює внутрішню сторону знака. Значущість визначається негативно – через відношення знака до інших знаків [2, с.21]. Головна думка Соссюра в тому, що не можливо правильно описати значення слова не знаючи його значущості.

Те, що Соссюр називав «значущістю» називають також «структурним значенням» - відношенням до інших знаків, або синтагматичними відношеннями. Важливу частину цих відношень, як стверджує І.М. Кобозева, складають семантичні відношення, або семантичні реляції, в той час як парадигматичні відношення знака до інших знаків дослідниця називає семантичними кореляціями [4, с.97]. Автором пари співвідносних термінів «реляція» та «кореляція» вважається Л. Ельмслев. У монографії Б. Ю. Городецького вводиться поняття «семантико-кореляційної характеристики» семантичної одиниці, що визначається як сукупність семантичних кореляцій, в які вступає ця одиниця, та висловлюється думка, що повна характеристика семантичної одиниці містить у собі окрім опису її змісту також її семантико-кореляційну характеристику.

Зв'язки між значенням слів в семантичному полі розрізняються за ступенем спільності. Існують кореляції, які охоплюють декілька різних за змістом полів, і такі, що є специфічними лише для окремої понятійної області. В рамках семантичного поля розглянемо загальні типи кореляцій між словами: синонімія, гіпонімія, несумісність, кореляція «частина-ціле», антонімія, конверсивність, кореляція семантичної похідності, асоціативні відношення. Московська семантична школа (Ю. Д. Апресян, В. Ю. Апресян, І. А. Мельчук, І. М. Богуславський, О. Ю. Богуславська, М. Я. Гловинська, Л. Л. Іомдін, Л. Н. Іорданська, І. Б. Левонтіна, В. З. Санніков, Є. В. Урисон, Є. В. Падучева) в рамках моделі «Зміст-Текст» використовує поняття «лексичної функції-заміни» замість поняття загальної семантичної кореляції [4, с.99].

Розглянемо групу синонімічних кореляцій. За Ю. Д. Апресяном, існує два основні підходи до визначення синонімів: семантичний та операційно-семантичний. Спроба сумістити уявлення про синонімію як про семантичну тотожність з уявленням про синоніми, як про слова, що можуть відрізнитися одне від одного за значенням, привела до нейтралізації семантичних відмінностей синонімів у певних

позиціях, що є заданими семантичними, лексичними, синтаксичними та іншими ознаками. Було запропоновано вважати синонімами лише такі схожі зазначенням слова, різниця між якими може нейтралізуватися (Ю. Д. Апресян, В. В. Іванов, Д. Н. Шмельов) [1, с.220]

Ю. Д. Апресян зазначає, що, по-перше, таке визначення не може бути точним, оскільки порівняння значень не спирається на яку-небудь формальну процедуру, а поняття відтінку значення не має досить ясного змісту. По-друге, визначення спираються не на загальні семантичні властивості синонімів, а на різницю між ними. Поступовий розвиток цих поглядів породив концепцію, за якої синонімічність – поняття відносне (С. К. Шаумян, П. А. Соболева, Л. Хеллер, Дж. Макрис). А. Д. Григор'єва, І. А. Мельчук, Дж. Ліч висловили точку зору, за якої лише змістова тотожність дозволяє розглядати слова як синоніми. Пошуки надійної операційної основи для встановлення факту синонімічності двох слів призвели до формулювання дистрибутивного критерію синонімічності – взаємозамінності синонімів в тому самому контексті без помітної різниці у змісті, хоча з можливими стилістичними або іншими відмінностями (М. М. Покровський, Л. Блумфілд, С. Ульман, Є. Курилович, В. А. Звегінцев, Дж. Дюбуа) [1, с.221]. Принципом взаємозамінності в будь-якому контексті оперував С. Ульман, який визначав синоніми як ідентичні за значенням та взаємозамінні при будь-якому контексті [7, с.170]. Ю. Д. Апресян, К. Джоунс, Дж. Лайонс дотримувалися погляду на часткову взаємозамінність синонімів в деяких контекстах або типах контекстів. Заслужують на увагу ідеї Дж. Лайонса: він запропонував класифікувати синоніми таким чином: 1) повні, глобальні, 2) повні, локальні, 3) неповні, локальні [6, с.138]. Більш тверезу оцінку взаємозамінності для лексичних синонімів можна отримати, звернувшись до поняття лексичного параметра, яке було висунуте А. К. Жолковським та І. А. Мельчуком. Лексичний параметр – це типове значення, яке за різних слів виражається різними засобами [1, с.222]. Визнання ідеї лексичного параметра тягне за собою відмову від принципу (навіть часткової) взаємозамінності як обов'язкової властивості усіх синонімів [1, с.223].

Як зазначає І. М. Кобозева, група синонімічних кореляцій охоплює відношення, що засновані на повному або частковому збігу словесних позначуваних (багатозначні слова розглядаються при цьому в якомусь одному з їх узуальних значень). Вона виділяє кореляцію повної або точної синонімії, яка пов'язує між собою слова,

які не мають ніяких семантичних відмінностей, тобто не розрізняються ні в денотативному, ні в сигніфікативному, ні в прагматичному, ні в синтаксичному плані. Далі авторка виділяє кореляцію експресивно-стилістичної синонімії, тобто різницю експресивно-оцінних елементів їх прагматичного шару, кореляцію синтаксичної синонімії, яка спостерігається у випадку, коли слова розрізняються лише за своїм синтаксичним значенням, тобто граматичними або лексичними обмеженнями на сполучуваність з іншими словами.

І. М. Кобозева звертає увагу на квазісинонімію – кореляцію, за якої слова досить близькі за значенням мають різницю у денотативному та сигніфікативному шарі значення [4, с.100]. Ю. Д. Апресян стверджує, що квазісиноніми відрізняються від точних синонімів семантичною сполучуваністю, і не відрізняються лексичною та морфо-синтаксичною сполучуваністю [1, с.237]. Серед різновидів квазісинонімії І. М. Кобозева особливо виділяє гіпонімію та несумісність.

Як стверджує дослідниця, гіпонімічні (або гіперогіпонімічні) кореляції, котрі іноді називають родо-видовими, пов'язують слово, яке позначає загальне родове поняття зі словами, які позначають окремі підрозділи цього поняття. Слово, що позначає більш загальне поняття в цьому виді кореляції, називають гіперонімом, а слово, яке позначає окремий випадок, вид об'єкта або явища, називають гіпонімом. Слова, що мають спільний гіперонім в сучасному мовознавстві називають когіпонімами або согіпонімами. Так дієслово *рухатися* є гіперонімом до дієслів *іти*, *бігти*, *пливти*, *летіти*, які є його гіпонімами і когіпонімами стосовно один одного. Також авторка звертає увагу на можливість побудови ендосентричних рядів, в яких кожне наступне слово ряду є гіпонімом по відношенню до попереднього слова, а також є гіперонімом відносно наступного слова [4, с.101]. Можна навести приклад такої кореляції: *пересуватися* – *іти* – *плетатися*.

За Ю. Д. Апресяном, відношення синонімії, як різновид еквівалентності, розбиває словник на класи лексичних одиниць, що не перетинаються – так звані синонімічні ряди. Кореляція квазісинонімії, що не є еквівалентністю в суворому сенсі цього слова, сама по собі не породжує такого розбиття, і для отримання класів квазісинонімів, що не перетинаються, потрібні особливі правила.

Оскільки точні синоніми семантично не різняться, синонімічний ряд не має ніякої внутрішньої структури. Класи квазісинонімів мають певну семантичну структуру тому, що квазісиноніми складним чином

різняться за значенням [1, с.250]. Ряд може послідовно розпадатися на все більш дрібні квазісинонімічні, або синонімічні ряди, які входять цілком до складу рядів більш високого рівня, утворюючи ієрархічне дерево. Це є особливо характерним для таких класів квазісинонімів, які мають родовий термін в кожній групі та підгрупі будь-якого рівня ієрархії. Також, ряд може послідовно розпадатися на підгрупи і навіть на пари слів, які складним чином перетинаються одне з одним. Це є характерним для рядів родо-видових квазісинонімів, що відрізняються один від одного одразу кількома семантичними компонентами [1, с.251].

За І. М. Кобозевою, переходимо до кореляції несумісності, оскільки це явище тісно пов'язане з гіпонімічною кореляцією, зв'язуючи між собою когіпоніми. Так, у кореляції несумісності знаходяться дієслова *іти* – *бігти*, *іти* – *іхати* тощо. Дослідниця стверджує, що денотати (екстенціонали) слів, які пов'язані кореляцією несумісності, не перетинаються, хоча їх сигніфікати мають спільну частину – сукупність ознак, що складають сигніфікат їх спільного гіпероніма [4, с.103].

Кореляція «частина-ціле» пов'язує ім'я певного суб'єкта з іменами його складових частин (*дерево* – *коріння*, *стовбур*, *листя*). Жодна з частин цілого сама по собі не є цілим [4, с.104].

При розгляді антонімів слід звернути увагу на те, що характеристика антонімів може бути умовно поділена на дві частини: парадигматичну та синтагматичну. Парадигматичні властивості антонімів зазвичай описують таким чином: антоніми мають протилежні або зворотні значення, але не такі, що суперечать одне одному. При цьому підкреслюється властива антонімам семантична спільність, яка виявляється у співвідносності значень (Н. М. Шанський), або в їх приналежності до однієї лексико-семантичної парадигми (Д. Н. Шмельов) [5, с.74], або в тому, що вони виражають одне і те саме родове поняття (Л. А. Новіков, Е. І. Родичева). Спільність антонімів виводять з їх власних семантичних властивостей, а не з реальних властивостей позначуваних ними явищ або речей тому, що протилежних явищ або речей не існує (В. Н. Комісаров); Л. А. Новіков стверджує, що антоніми виражають протилежне значення та мають полярні значення; Л. Ю. Максимов, Л. Гільбер, М. Бірвіш, Дж. Лайонс, Д. Н. Шмельов визнають обов'язковим для антонімів позначення градування. Із синтагматичних властивостей антонімів відмічають частковий збіг сполучуваності, тобто часткової взаємозаміни в тому самому контексті (М. Д. Леснік, В. Н. Комісаров, Л. А. Новіков, Е. І.

Родичева) [1, с.283]. Л. Гільбер, О. Духачек, Л. А. Новіков розглядали питання класифікації антонімів. Основою для класифікації слугують такі ознаки: 1) точність антонімічного протиставлення двох значень (точні – приблизні), 2) ступінь збігу – незбігу сполучуваності (повні – часткові), 3) число антонімічних значень двох слів, 4) морфологічна структура антоніма (однокореневі – різнокореневі), 5) тип мовних одиниць, якими представлена антонімічна пара (граматична – лексична антонімія, словесна – фразеологічна антонімія), 6) частина мови тощо. Ю. Д. Апресян виділяє дві ідеї, що виходять за рамки традиційних уявлень: по-перше, антонімія характерна для абстрактної лексики, оскільки будь-яка антонімічність пов'язана з поляризацією певного семантичного простору, за висловом Д. Н. Шмельова. По-друге, ствердження семантичної асиметрії антонімів: один з антонімів семантично є більш складним, ніж інший (А. Вежбицька, М. Бірвіш, І. А. Мельчук) [1, с.284].

Під поняття антонімії підпадає група кореляцій, які пов'язують слова, що виражають протилежні поняття в певному відношенні. Комплементарна антонімія, за І. М. Кобозевою, характерна для пари слів, в яких заперечення того, що позначає одне з них, веде за собою ствердження того, що позначає інше. Можемо дати приклади такі, як: *іти – стояти, пливати – тонуть* тощо. Векторна антонімія пов'язує слова, які позначають різноспрямовану дію: *влетіти – вилетіти, пірнати – виринати, вистрибнути – зістрибнути* тощо. Контрарна антонімія пов'язує слова, значення яких вказує на протилежні зони шкали, що відповідає виміру, параметру об'єкта або явища [4, с.105], прикладом якого може слугувати розмір, температура, інтенсивність, швидкість тощо: *плетися – мчати, тупати – іти навипиньки*.

Конверсивна кореляція пов'язує слова, які позначають ту саму ситуацію, але з точки зору її різних учасників: *атакувати – відступати*. Конверсиви стали предметом детального наукового вивчення лише в останнє десятиріччя, хоча вперше ця семантична категорія була помічена ще античними авторами. У 20-х роках минулого сторіччя Ш. Баллі, О. Есперсен розглядали змістові відношення типу: *А передує В – В слідує за А*. О. Есперсен заявляв, що те, що в першому реченні розглядається з точки зору *А*, в другому розглядається з точки зору *В*. О. Есперсен серйозно розширив уявлення про синонімію цього типу, помітивши станові протиставлення у різних частин мови: прийменників, прикметників, іменників, дієслів [Апресян 257]. У лінгвістів більш пізньої епохи ці глибокі думки не знайшли розуміння та підтримки. У 1952 З. Харріс описує квазітрансформації типу: *Він продав мені книгу – Я купив у*

нього книгу. Він, по суті, відродив лише невелику частину вчення О. Есперсена. Відновлюють його надалі М. Мастерман, А. К. Жолковський, який в праці 1961 року «Про принципове використання змісту під час машинного перекладу» висловлюється, що деякі пари слів, що виражають двосторонні відносини, презентують той самий зміст в різних напрямках та розставляють акценти по-різному [3, с.39]. У 1963 році Дж. Лайонс вводить в обіг поняття «конверсивного терміна» і в наступні п'ять років конверсиви вивчались доволі інтенсивно, головним чином у синтаксичних аспектах (А. К. Жолковський і І. А. Мельчук 1965, К. І. Бабицький 1965, В. Г. Гак 1965, Ю. Д. Апресян 1967, А. К. Жолковський і І. А. Мельчук 1967, Т. Стаал 1967, Ч. Філмор 1968, Дж. Лайонс 1968, Т. П. Ломтев 1968) [1, с.258]

Кореляція семантичної похідності об'єднує слова, які формально пов'язані словотвірним відношенням похідного і першоджерелом похідного.

І. М. Кобозева тут виділяє актантні кореляції, які описують залежність імені ситуації та її обов'язкового учасника – актанта: *бігти – бігун*; кореляції «дія – інструмент дії», «дія – засіб для здійснення дії», «дія – результат дії», «дія – місце дії», «дія – здатний до дії», «дія – той, над яким виконують дію».

Асоціативні відношення між словами виявляються під час психолінгвістичних експериментів, коли опитуваним пропонують назвати всі слова, які вони можуть згадати у зв'язку з пред'явленим словом-стимулом. Отримані в результаті таких експериментів групи слів називають асоціативними полями, склад яких у різних опитаних осіб має різний ступінь подібності [4, с.108].

Підсумовуючи проведений перелік відмічених семантичних особливостей, можна зробити певне узагальнення: по-перше, слово в лексико-семантичній групі не є ізольованим, воно перебуває в складній системі кореляцій з іншими словами; по-друге, синонімія та антонімія є складними явищами, при вивченні яких слід аналізувати окремі фактори їх утворення.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: Языки русской культуры, 1974. – 248с.
2. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. / Ф. Де Соссюр. – М., 1933.

3. Жолковский А. К., Леонтьева Н. Н., Мартемьянов Ю. С. О принципиальном использовании смысла при машинном переводе / А. К. Жолковский, Н. Н. Леонтьева, Ю. С. Мартемьянов // Машинный перевод: Труды института ТМ и ВТ АН СССР. – М., 1961. – Вып. 2. – С. 38-40.
4. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 350с.
5. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М, 1973. – С.73-78.
6. Lyons J. An introduction to theoretical linguistics. / J. Lyons. – Cambridge, 1968. – 156p.
7. Ullman S. The principles of semantics. / S. Ullman. – Oxford, 1963. – 230p.

Олека А. И. Семантическая структура глагола в лексико-семантической группе. В статье исследуется семантическая структура глагола в лексико-семантической группе, при этом анализируются последние исследования в сфере лексической семантики, систематизируются семантико-корреляционные характеристики глаголов.

Ключевые слова: синонимия, антонимия, семантика.

Oleksa A. I. The semantic structure of the verb in the lexical-semantic group. The article investigates the semantic structure of the verb in the lexical-semantic group, analyses the latest research in the field of the lexical semantic, systematizes the semantic correlation characteristics of the verbs.

Key words: synonymy, antonymy, semantics.